

KÖNYVISMERTETÉSEK

Tagányi Zoltán: A közép-kelet-európai faluközösség genezise. Válogatott tanulmányok. Budapest, L'Harmattan 2015. 360 p.

Paládi-Kovács Attila

A Szerzőt és munkásságát nem kell bemutatni az Ethnographia olvasóinak, hiszen az 1970-80-as években rendszeresen jelentek meg dolgozatai, könyvismertetései e lap hasábjain. 1968-1970 között az ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszéken tanított, majd 1970-től 2004-ig az MTA kötelékében, előbb a Wellmann Imre vezette Agrártörténeti Kutatócsoport, majd a Kulcsár Kálmán és Cseh-Szombathy László által irányított Szociológiai Intézet tudományos munkatársa/főmunkatársa lett. 1986-ban város- és településszociológiából kandidált, de mindig is mostani könyvének tárgyköre, a feudalizmus korának története, a faluközösség intézményének eredete, működése foglalkoztatta igazán. A kötet borítóján olvasható, hogy „A jelen kötetben a szerző azon kutatásait foglalja össze, melyek tematikája már az egyetem padjaiban is foglalkoztatta, és az iránta való érdeklődés egy életen át tartott.” Az egyetem padjait nem csupán az ELTE-n, de 1962-68 között Lódz, Varsó és Poznań városában is koptatta. Tálasi István, Hoffmann Tamás és Wellmann Imre mellett kiváló lengyel professzorok, főként József Burszta és Kazimierz Dobrowolski tanításai formálták történeti-néprajzi látásmódját, társadalomtörténeti ismeretanyagát. A kiváló lengyel történeti és néprajzi szakirodalom mellett egyetemista kora óta követte a tárgyhöz tartozó német és orosz nyelvű szakirodalmat is. Ilyenformán a feudális kor faluközösségeinek és a velük kapcsolatos intézményeknek a közös és az egymástól eltérő vonásait is tanulmányozhatta a kötet címében megjelölt európai térségben, a történeti orosz cárság, a lengyel és a magyar királyság területein. (Az orosz faluközösségek vizsgálata, hangsúlyos jelenléte indokolja, hogy a kötet címében nem a megszokott „kelet-közép európai” földrajzi megjelölést találjuk.)

„Nomen est omen”, tartja a latin mondás, ami Tagányi Zoltán esetében beteljesült, hiszen névrokona, Tagányi Károly volt az a szerző, aki *A földközösség története Magyarországon* címen 1894-ben közreadott tanulmányában behozta ezt a témát a hazai történeti irodalomba. Jelentőségét és e tematika további kiszélesedését Wellmann Imre kutatástörténeti szemléje éppen e lap hasábjain tekintette át (*Földközösségtől faluközösséig. Kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig.* Ethnographia 100 (1989) 278-301.). Tagányi Zoltán könyve négy nagyobb terjedelmű, látszólag különálló tanulmányt tartalmaz. Mindnek önálló jegyzetapparátusa, irodalomjegyzéke és a kötet végén elhelyezett önálló angol kivonata van. Ez a „különállás” csupán látszólagos, hiszen mindegyik a faluközösség genezisének és mibenlétének fejtégeti, más-más oldalról közelítve a kötet központi tárgyköréhez.

A kötet elején a *Faluközösség és prédiüm. (Adalékok a nyugat-európai faluközösség történetéhez)* című dolgozatot találjuk, melynek megírására a szerzőt bevallottan Szabó István 1963-ban publikált „*A prédiüm*” című tanulmánya inspirálta. Másrészt annak felismerése, hogy a faluközösség genezisének kutatása közben folyton felvillant előtte a villicatiós rendszer jelensége, avagy a kuriális gazdálkodás kérdésköre. Itt kell megjegyezni, hogy Szabó Istvánt pedig Belényesi Márta 1948-ban közölt dolgozata tüzelte fel (*Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez. A „telek” és a magyar tanya középkori gyökerei*), mivel a középkori prédiüm és az újkori paraszt-tanyák genezise között nincs összefüggés. A paraszti, pásztori szórványtelepülések elsődleges és másodlagos típusait a magyar néprajzi irodalomban Barabás Jenő tisztázta széles közép-európai kontextusba ágyazottan (*A szórványtelepülések kialakulása Közép-Európában. Műveltség és Hagyomány*, I-II. Bp., 1960). Ez a problémakör nálunk Földes Lászlót és Hoffmann Tamást is mindvégig foglalkoztatta. Földes egy szepességi gorál faluról

szóló esettanulmányban, Hoffmann az „Európai parasztok” I. kötetében (1998) szélesebb európai összefüggéseiben tárgyalja ezt a települési folyamatot és a formák változatait. Tagányi Zoltán szinte lexikon-tömörséggel veszi sorra a történeti alakulás menetét a római villától és colonatustól, a feudalizmus csírától elindulva a hajdani Germánia „Mark” intézményén, az „Einzelhof” és a falu, a középkori villicatio és a középkori városi világ jellemzésén át a feudalizmus általános mechanizmusainak értelmezéséig. Önálló alfejezetet szentel a középkori agrárforradalom és a falualapítási mozgalom, a nyugat-európai villicatio és a magyar prédium összefüggésének. Voltaképpen a középkori kolonizációs folyamatok lényegét kívánja megmutatni, melynek része volt a Drang nach Osten, az Ostkolonisation, a paraszti és kézműves (bányász) csoportok nyomulása a még nagyjából lakatlan északi erdőségek, magashegységek és a keleti lápos, mocsaras vidékek irányába. Részint a feudális hatalmak telepítései, részint a hűbéri nyomás előli menekülés motiváltak ezt a folyamatot (pl. Oroszországban). A Szerző kiemelten foglalkozik a határhasználat háromnyomásos rendszerével, kevesebb figyelmet szentel a jobbágytelek kérdéskörének. A hűbéri telek a feudalizmus lényegéhez tartozó intézményként minden bizonnyal több figyelmet érdemel a jobbágyi faluközösség vizsgálatában. A „telek” szónak arra a jelentésére kell itt gondolnunk, amelyik a 14. század derekán jelent meg Magyarországon és a jobbágyfelszabadításig, 1848-ig a paraszti adózás, a jobbágygazdaság alapegysége volt. Ezzel a kérdéskörrel a kötet következő blokkja, annak is *A falu, mint adókötelék és a „gabonásodás” dilemma* című alfejezete (pp. 79-82) foglalkozik részletesebben.

A kötet második, központi nagy tanulmánya (pp. 63-120) *A magyar faluközösség genezisének és utóéletének vázlata* címet viseli és a címre rácafolva, bár tömören, de csaknem teljes körűen áttekinti a tárgykör hazai problematikáját és szakirodalmát. (Kiválóan alkalmas lehet az egyetemi oktatásban kötelező olvasmánynak is!) A középkori telepítések tárgyalása kicsit lehetne bővebb, minthogy a „németjogú” falvak telepítése mellett a Felföldön sem feledkezhetünk meg a vlach jogon telepített népességről, még kevésbé Kárpátja és Erdély település- és népiségtörténetének vizsgálatában. (Ehhez Ila Bálint, Szabó István, Maksay Ferenc, Jakó Zsigmond és mások tanulmányai bőséges anyagot szolgáltatnak.) A középkori telepítések és spontán települési folyamatok vázolását követően ismerteti a Szerző a Tagányi Károly tévedését korrigáló Wellmann Imre, majd Varga János megállapításait. Tagányi tévesen azonosította az első szabad foglalást, a nomád parlagváltós rendszert a nyilasosztó, nyomásos határhasználatú föld- és faluközösséggel. A szabadfoglalás, a nomád parlagváltó rablógazdálkodás a török hódoltság alól felszabadult alföldi területek egy részén a 18. század elején újra megjelent, de ebben nem a földközösség kontinuitását kell látni, mint Tagányi Károly gondolta, hanem a gazdaközösség hiányát, a földek gazdátlanságát. A kötet szerzője joggal hangsúlyozza a nyomásos gazdálkodást folytató faluközösség kollektivitását, amihez az igatársulások éppúgy hozzátartoztak, mint a Kós Károly által Kalotaszegen megtalált „faluke”. (*Földművelés és határbarázdáló faekék Erdélyben*. In: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Kriterion, 1979. 131-196.). A faluhatárt kijelölő eke a község tulajdonában állt. Vele határolták körül a nyilas családok számára évente kisorsolt nyilakat, *nyílföldeket* is. A dolgozat végén tárgyalja Tagányi Zoltán a földközösség bomlásának jelenségeit, jellemző jegyeit, továbbá a föld- és faluközösségek napjainkig nyúló utóéletét a lokális közbirtokosságokban.

A könyv harmadik nagy tartalmi egysége, *A falusi feudalizmus és faluközösség (gromada) genezise és utóélete az ütközőzónában*. *A lengyel példa* címen (pp. 121-274), mind között a leghosszabb és a legtagoltabb, önálló könyvként is olvasható. A magyar olvasó ebben a tanulmányban találja a legtöbb új, számára ismeretlen (és jórészt elérhetetlen) információt. Ezek felfogását Tagányi Zoltán bevezető jegyzete és a tanulmány után elhelyezett glosszár, fogalommagyarázó szójegyzék segíti. Megtudjuk

belőle, hogy a dolgozat koncepciója Hoffmann Tamás történeti ökológiai felfogását követi, miként a Szerző egyik korábbi, a mostanit megelőlegező publikációja (Agrártörténeti Szemle 2006.) a lengyel majorságról és annak az iparosodást megelőző térszerkezetéről. Szól arról is, hogy a lengyel történetírásban a faluközösség kutatásának nincsenek olyan eredményei, mint a magyarban, jórészt Wellmann Imre és Imreh István munkásságának köszönhetően. A tanulmány 16 fejezetének többsége további hat-nyolc alfejezetre tagozódik. Ez a szerkesztésmód megkönnyíti a szerzeágazó tematika áttekintését. Nincs terünk ennek töredékes áttekintésére sem, ezért csupán néhány példát említünk. Időrendben haladva a nemzeti korszaktól kezdődően vizsgálja a földtulajdon jogrendszerének alakulását (fejedelmi jog, lengyel jog, német jog, holland jog) és a középkori falutelepítések területileg is változatos formáit. Ezzel párhuzamosan halad az irtásos gazdálkodásra épülő társadalmi szervezet, az ekés földművelés terjedése és a rá épülő feudális szolgáltatások bemutatásával. Ennek során jut el a telekrendszer bevezetésével, a határrendezésekkel, a német jog terjedésével, a soltszék falutelepítéseivel egyre terjedő hűbéri rendszer és a vele együtt járó faluközösség, a *gromada* intézményének megszilárdulásáig.

Az ország peremvidégein (Északi-Kárpátok, Beszkidek, keleti szélek mocsaras vidékei) még a középkor végén is folyt az irtásos gazdálkodás, virultak olyan tevékenységek, mint az élőfás méhészet, a viricseles és a *budnik*ok által üzött erdei iparok (szénégetés, kátrányégetés, hamuszírfőzés, gypvasérc-olvasztás). Ezekhez hasonló elágazás a központi témától a vlach migráció érintése. A vlach jogot itt érdemben nem tárgyalja és a *ius valachorum*-mal kapcsolatos cseh, magyar, román, szlovák stb. szakirodalmat, sőt az 1950-es évek előtt született lengyel munkákat sem veszi tekintetbe. A dolgozat következő fejezeteiben követi a falutelepítések újraéledését a Litván Nagyfejedelemségben, vizsgálja a köznemesi és a majorsági gazdálkodás alakulását az újkor első századaiban. Elemzi a *gromada* használatát, a falusi rendtartások kérdését, a faluközösség szerepét a mindennapi élet szabályozásában. Legvégül eljut a paraszti földhasználat kapitalizmus kori átalakulásáig, a tagosításig és a földközösségi birtokok 20. századi sorsáig, a legeltetési és erdőtársulások 1944 utáni történetéig. Zárásul leszögezi, hogy Lengyelországban a „falusi feudalizmus és vele együtt a faluközösség a német joggal együtt jelent meg...” (255. o.).

A kötet negyedik tanulmánya a szerzőnek az orosz obscsina eredetére, értelmezésére vonatkozó kutatási eredményeit összegzi: *A nyugatos faluközösség. Avagy kísérlet az orosz obscsina genezisének felvázolására* címen. Ez a kérdés Tagányi Zoltánt már 3-4 évtizede foglalkoztatja, első céduláit még egyetemi hallgatóként készítette és azóta is követte az orosz szerzők erős ideológiai ellentétekkel terhelt, nemzetközi figyelmet keltő vitáit. Mindezekből azt szűrte le, hogy az északi obscsina ősiségét tételező feltevés nem igazolható. Az égetéses-irtásos művelésmód és a szórványtelepülés megelőzte a falutelepülést és a közös határt évenként újraosztó közösségek kialakulását. Megállapítja, hogy a nyomásokra tagolt, osztásos faluközösségek a 16-17. századra alakultak ki. Az évenkénti nyilas osztás rendszere földesúri, illetve állami intézkedések révén jött létre, döntően adóztatási és katonaillesztési céllal. Azok a falualapítási mozgalmak, amelyek Kelet-Közép-Európában a 13-14. században mentek végbe, a moszkvai államban a 17-18. században, a robotoltató majorsági gazdálkodás bevezetésének korszakában következtek be. Az orosz obscsina elterjedése tehát nem független a közép-európai földközösség, faluközösség mintáitól. Hasonló folyamat Szibériában a 19. században, a kortárs tudósok szeme előtt, zajlott le.

Végezetül örömmel állapíthatjuk meg, hogy Hoffmann Tamás könyvei, az európai feudalizmus és anyagi kultúra történetét egységben láttató tanulmányai után Tagányi Zoltán újabb áttekintései, elemzései segítik elő európai tájékozódásunkat. Őszintén remélem, hogy az etnográfusok, társadalomtörténészek mai nemzedékei rátalálnak ezekre az iránymutató művekre.